

■ Дзеці адной зямлі

ЯДНАННЕ ПРАЗ ТРАДЫЦЫІ

Як жывуць нашчадкі беларускіх перасяленцаў у Сібіры?

Ужо больш як два дзесяцігоддзі ў Іркуцку існуе маладзёжны клуб «Крывічы». Яго ўдзельнікі — сібіракі ў некалькіх пакаленнях, але іх продкі — дзяды, прадзеды — з Беларусі. Днямі ў Мінску, у Літаратурным музеі Петруся Броўкі, прайшла сустрэча з заснавальнікам «Крывічоў» Алегам РУДАКОВЫМ і актыўнай удзельніцай клуба, спявачкай і майстрыхай Вольгай ГАЛАНАВАЙ.

Клуб «Крывічы» наладзіў работу ў многіх кірунках: гэта студыя аўтэнтчных спеваў, навучанне бытавым і сярэднявечным танцам, рамесная майстэрня, дзе займаюцца вырабамі з саломкі, шыюць, ткуць ручнікі, робяць старажытныя фібулы. Удзельнікі клуба арганізуююць этнаграфічныя вандроўкі па вёсках перасяленцаў з Беларусі, вывучаюць беларускую мову і праводзяць беларускія традыцыйныя святы. Таксама «Крывічы» ладзяць штогадовы міжнародны фестываль «Беларускі кірмаш», куды часта запрашаюць музыкаў і гурты з Беларусі.

— Аснова нашай дзейнасці — правядзенне старажытных беларускіх свят, — расказвае Алег Рудакоў. — Усё пачалося ўвосень 1995 года. Тады ў мясцовай газеце «Советская молодёжь» я надрукаваў аб'яву з прапановай да сяброў-беларусаў аб'яднацца. Але калі мы першы раз сустрэліся, то не маглі вырашыць, чым будзем займацца ўсе разам. Нехта прапаноўваў хадзіць на паляванне, нехта — вудзіць

рыбу. Дарэчы, аказалася, што беларускую мову, акрамя мяне, амаль ніхто з іркуцкіх беларусаў не памятаў, але менавіта святы сталі момантам, які аб'яднаў літаральна ўсіх. Многія памятаюць Купалле, Каляды, Гуканне вясны і пэўныя абрады, што іх супраджаюць.

Прыязджаючы ў вёску, адразу бачыш, што яе заснавалі беларусы. Тут абавязкова ёсць прамая галоўная вуліца, перад хатамі — акуратныя клумбы з кветкамі, кустамі.

Цяпер для суполкі «Крывічы» беларускія святы сталі пэўнага кшталту брэндам, у іх удзельнічаюць не толькі беларусы, але і прадстаўнікі іншых нацыянальнасцяў, што жывуць у Іркуцку. Сюжэты пра адметныя святкаванні часта з'яўляюцца на тэлеканалах, а неяк беларуская калядная Каза нават віншавала з тэлеэкранаў усіх жыхароў Іркуцчыны з Новым годам.

Адным з асноўных кірункаў работы «Крывічоў» з'яўляюцца этнаграфічныя экспедыцыі па сібірскіх беларускіх вёсках.

— Мы пабачылі, што нацыянальныя традыцыі шмат дзе захаваліся, шмат дзе пра іх памятаюць, — кажа спадар Алег. — Таму і вырашылі больш увагі ўдзяліць вандроўкам, запісваем песні, танцы, гісторыі пра тое, як вёскі ўтвараліся, якія людзі перасяляліся. У хуткім часе будзем актыўна працаваць над выданнем матэрыялаў з экспедыцый.

Алег Рудакоў кажа: прыязджаючы ў вёску, адразу бачыш, што яе заснавалі беларусы. Тут абавязкова ёсць прамая галоўная вуліца, ад яе адыходзіць некалькі перпендыкулярных адгалінаванняў. Часта форма вёскі нагадвае фігуры беларускага арнаменту. Перад хатамі — акуратныя клумбы з кветкамі, кустамі. Таксама пра беларускасць вёскі сведчаць бялявыя валасы дзетак. Кажуць, што з цягам часу яны цямнеюць, але нараджаюцца немаўляты пераважна свет-

лавалосымі. Таксама часта вуліцы ці асобныя раёны вёсак маюць беларускія назвы: Гомель, Краіна, Забока, Баравуха.

Цікава, што бураты, якія спрадвеку жывуць у Сібіры, нават узімку выпускаюць кароў у поле. Яны амаль не нарыхтоўваюць сена. Але ж беларусы не перанялі такой звычкі. І сёння яны зімою трымаюць кароў у хлявах, а ўлетку сушаць для іх шмат сена.

Падзяліўся спадар Алег і некалькімі цікавымі назіраннямі з экспедыцый у асобныя беларускія паселішчы.

«Калі мы першы раз сустрэліся, то не маглі вырашыць, чым будзем займацца ўсе разам. Нехта прапаноўваў хадзіць на паляванне, нехта — вудзіць рыбу».

Вёска Чарчэт Тайшэцкага раёна была заснавана беларускімі перасяленцамі ў 1903 годзе, тут і сёння захавалася шмат старых традыцый. Адна з тутэйшых адметнасцяў — на сценах дамоў, на плахах, брамах толькі тут можна пабачыць традыцыйныя васыміканцовыя зоркі. Як патлумачылі мясцовыя людзі — гэта абярэгі, што бароняць хату ад маланак і пажараў. Ёсць у вёсцы музей, дзе збіраюць старажытныя рэчы, і клуб «Крыніцы», дзе займаюцца этнаграфічнымі даследаваннямі, запісваюць і спяваюць старажытныя песні, ладзяць святы. Таксама тут ужо некалькі гадоў працуе свая

батлейка, лялькі і спектаклі для якой рыхтуюць разам з дзецьмі.

У вёсцы Жызнёўка Заларынскага раёна сёння жыве шмат прадстаўнікоў роду Петрусёвых. Сюды ў 1912 годзе з Беларусі прыехалі тры браты Ціхан, Архіп і Карп Петрусі, яны былі аднымі з заснавальнікаў вёскі. Сёння ў родзе Петрусёвых (з цягам часу прозвішча змянілася) — каля 240 чалавек. Мясцовыя распавядаюць, што адзін з братоў-заснавальнікаў — Ціхан — быў чарадзеям. Яшчэ ў Беларусі стары млынар навучыў яго чараваць. Калі прыехаў у Сібір, яго ўсе баяліся, казалі, што Ціхан быў страшным чалавекам, умеў змей загаворваць, кіраваць стыхіям. А неяк у вёсцы было вяселле, куды яго не запрасілі, дык мужчына прыгразіў, што коні спыняцца і не паедуць на вяселле. Так і сталася.

А ў Андрушыне Куйтунскага раёна раней у адным канцы жылі перасяленцы з Гродзен-

шчыны, а ў другім — з Віцебшчыны. На рэчцы, што дзяліла вёску на дзве часткі, збіраліся на мосце і біліся каламі. Адна бабуля расказвала, што раней нават замуж дзеўкі не выходзілі за прадстаўнікоў іншага канца вёскі...

Што да песень і танцаў, якія яшчэ помняць старажылы сібірскіх беларускіх вёсак, часам іх версіі аказваюцца больш старажытнымі, чым тыя, што бытуюць у Беларусі. Думаецца, работа па іх вывучэнні, запісе і захаванні можа быць карыснай не толькі для сібіракоў-беларусаў, але і для ўсіх прадстаўнікоў нашага народа. Гэта магчымасць яшчэ больш даведацца пра адметнасці нашай культуры, беларускага светаўспрымання. Таму чакаем новых сустрэч з «Крывічамі», выдання матэрыялаў з экспедыцый клуба і жадаем плёну ў новых вандроўках.

Марына ВЕСЯЛУХА.
vesialuha@zviazda.by

■ Родныя тапонімы

«ЦАРЫЦЫН ДАР» І «ЦАРЫНДАРШЧЫНА»

Ужо зусім хутка, 4 верасня, у Рагачове пройдзе Дзень беларускага пісьменства. Горад і ўся гомельская вобласць актыўна рыхтуюцца да гэтага важнага нацыянальнага свята. Не застаюцца ўбаку і чытачкі «Звязды». Наша пастаянная падпісчыца Соф'я КУСЯНKOBA з вёскі Лучын Рагачоўскага раёна, даслала ў рэдакцыю свае тлумачэнні тапонімаў гэтага рэгіёна. Пастаянны эксперт «Звязды», старшыня Рэспубліканскай тапанімічнай камісіі пры НАН Беларусі Ігар КАПЫЛОЎ даследаванні, якімі займаецца Соф'я Парфір'еўна, у цэлым ухваліе. Таму мы прапануем і вашай увазе тлумачэнні рагачоўскіх тапонімаў ад мясцовай краязнаўцы.

Рагачоўшчына з'яўляецца тым месцам, дзе ад старажытных часоў сыходзіліся межы і інтарэсы спачатку розных плямёнаў, потым княстваў — Полацкага, Тураўскага, Смаленскага, Чарнігаўскага, Кіеўскага. Таму і тапаніміка тут вельмі разнастайная. Мяняліся парадкі, лад жыцця, каштоўнасці. Нязменнымі заставаліся толькі тапонімы. Яны захоўвалі ў сабе вялікую колькасць інфармацыі і ўсе неабходныя тлумачэнні.

Балты і іх гідронімы

Рэкі ў старажытнасці, ва ўмовах суцэльных лясоў і непраходных балот, служылі адзінымі камунікацыйнымі артэрыямі і прыроднымі межамі. Таму нашы далёкія продкі і сяліліся па іх берагах і вельмі часта давалі назвы месцам пасялення па звязаных з імі водных аб'ектах і іх частках.

Найбольш буйная рака, якая працякае на Рагачоўшчыне, — Днепр (Барысфен, Данапрас). «Барысфен» — ад грэчаскага «непр», «не пра» — мірная рака. «Данапрас» паходзіць ад агульнаіндаеўрапейскага «ден», «дану» — цячэнне. Згодна з «Велеславей кнігай» у III-IV стагоддзях Днепр меў нават мусульманскую назву «Эрак».

Рака Друць (у Рагачове ўпадае ў Днепр) — даславянскі балцкі гідронім. Ад балцкага «друтас» — магутны, паўнаводны.

Калі паглядзець на распаўсюджванне на Рагачоўшчыне тапонімаў і гідронімаў балцкага паходжання, то зруzumела, што балты рассяляліся ў паўночна-заходнім кірунку, па Друці. У VIII-X стагоддзях тэрыторыя Падняпроўя была заселена славянскімі плямёнамі радзімічаў і дрыгавічоў. Пэўныя паселішчы — Лучын, Войшчын — лічацца калоніямі смаленскіх крывічоў.

З часам балты былі асіміляваны славянскімі плямёнамі. Але дадзеныя імі назвы засталіся. Рака Друць і другі прыток Дняпра Ракатун (ад балцкага «ракціс» — крыніца). З балцкімі каранямі можна звязаць і назву вёскі Рэкта — тое ж, паселішча на крыніцы.

Вёска Мыза (страчана) — можна меркаваць, паселішча заснавана балтамі ці іх нашчадкамі, якія помнілі сваю мову. «Мыза» — па-нашаму хутар.

Усходнія матывы

Вёска Турск — пасяленне, заснаванае стараабрадцамі, якія падчас рэформы Нікана сыходзілі з Маскоўскага царства праз свае перакананні ў веры. І цяпер у ёй жывуць продкі

сем'яў-заснавальнікаў — Сакаловы, Шчарбаковы, Лучанінавы, Шышовы. Назва паселішча паходзіць ад старажытнаславянскага імя Тур — аднаго з асабліва папулярных і любімых уласных імёнаў. А сама форма назвы паселішча ўказвае на множнасць. Магчыма, у кожнай з сем'яў-заснавальнікаў быў мужчына з імем Тур. Турск — пасяленне Туроў. У адрозненне ад «Тураў» — пасялення, заснаванага Тарам.

Праз свае тапонімы помніць Рагачоўшчына часы прысутнасці Налівайкі (1595 г.), Залатарэнкі (1654 г.). З гэтым можна звязаць узнікненне назваў «Гайдукоўка», «Казацкі» — нават калі гэтыя паселішчы атрымалі назвы ад імя-мянушкі спадчыннікаў тых гайдукоў і казакаў.

Вынік уплыву Расіі і прысутнасці расійскіх войскаў — вёскі Княжына, Гусараўка, Драгунск, Казённая Слабада. У «Слабодах» маглі пражываць «вольнікі», але калі Слабада належала дзяржаве — яе называлі «Казённая».

«Гады», якія «дагадзілі»?

Жыхары заўсёды тлумачаць назвы населеных пунктаў у станочным для сябе сэнсе. Напрыклад, ёсць два народныя варыянты паходжання назвы вёскі Гадзілавічы. Абодва звязаны з наведваннем Рагачоўскага павета імператрыцай Кацярынай II у 1778 годзе. Гэта гістарычны факт, бо паводле I падзелу Рэчы Паспалітай у 1772 годзе да Расіі адыходзілі паўднёва-ўсходнія беларускія землі, у тым ліку частка сучаснага Рагачоўскага раёна.

Вядома ж, імператрыца дэманстравала свой клопат пра новыя землі і падданных на іх. Яна аб'ехала і ўвесь Рагачоўскі павет, сустрэлася са сваімі новымі падданымі. І, як рабілася ў такіх выпадках, каб выклікаць да сябе сімпатыю, «жалавала» ды «мілавала».

І быццам бы ў цяперашніх Гадзілавічах падчас яе візіту ў імператрыцы нешта скралі. Караць «гневам сваім» яна не стала, каб не псаваць, гаворачы сучаснай мовай, свой імідж. Але сказала — «гэткія гады, гадаўцы». Адсюль быццам і прыляпілася назва «Гадзілавічы». Бо нагадзілі ўладам.

Самі ж гадзілаўцы лічаць наадварот — што яны «дагадзілі» імператрыцы, і таму — Гадзілавічы.

Дар, што не прапаў

Пасёлак Царыцын Дар існаваў да 1925 года ў Лучынскім сельсавеце. І час узнікнення, і назва звязаны таксама з наведваннем Рагачоўскага павета Кацярынай II у 1778 годзе. За добры прыём мілавала імператрыца сяло Лучын зямлёю. І зямлю тую назвалі «Царындаршчына», а пасёлак, які ўзнік на ёй, — «Царыцын Дар».

Яшчэ ў 60-я гады мінулага стагоддзя назва гэтая была ва ўжытку. Потым згодна з новым планам калгасных угоддзёў гэты «дар» стаў проста «Поле № 1». І ўжо мала хто ведае, што існавала і селішча, і поле з такімі прыгожымі, красамуюнымі і дакладнымі назвамі.

Быў дакладны гістарычны факт — і яго не стала. Але ж дзякуючы гэтаму факту, гэтаму Дару, зямля ва ўтвораным у свой час калгасе засталася.

Упісаныя ў раку

Згадка пра Лучын у летапісах упершыню датуецца 1136 годам. А гэта азначае, што пасяленне ўзнікла значна раней і ўжо мела пэўнае значэнне і статус.

Назва азначае «пасяленне ў вылучыне, выгіне ракі», менавіта так вёска і размешчана.

Адметным падаецца і само словаўтварэнне — не Лучыно, не Лучыск, не Лучынне, а Лучын. Ёсць многа аднакарэнных, матываваных словам «лука» назваў, але форма Лучын — адзіная ў Беларусі і Расіі. Ёсць Лучын толькі на Жытоміршчыне ва Украіне. Чаму і як дзве аднолькавыя назвы з'явіліся ў розных краях — пытанне, на якое цяпер цяжка адказаць.

Рагачоў таксама вельмі старажытны, у летапісах узгадваецца ў 1140-х гадах. Ёсць меркаванне, што назва Рагачоў паходзіць ад «рог» — у сэнсе круты паварот. Тут рака Друць робіць круты паварот і ўтварае востры вугал.

З такім тлумачэннем не пагаджаецца прафесар Лемцюгова. Яна адзначае, што назва заканчваецца на «-оў», што ўказвае на прыналежнасць. Прыгадваецца старажытнае імя-мянушка Рагач (Рогач) — упарты, задзірысты чалавек. Ёсць слова «рагаціца» — упарціцца. Таму найменне можа азначаць індывідуальную прыналежнасць чалавеку з такімі вартасцямі.

Згодна з іншай версіяй, назва паходзіць ад старажытналітоўскага «рогас» — алтар, свяцілішча, святое месца. Таксама ёсць паданне, што Рагачоў доўга супраціўляўся прыняццю хрысціянства — «рагаціўся».